

**Szkolnictwo Będzina
1795—1918
wraz z tekstami źródłowymi**

Mojej wnuczce Weronice

NR 2930

Anna Glimos-Nadgórska

**Szkolnictwo Będzina
1795—1918
wraz z tekstami źródłowymi**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2012

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent
Grażyna Pańko

Na okładce wykorzystano kopie dokumentów
pochodzących z zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi
(Dyrekcja Szkolna w Łodzi [1802—1863] 1864—1917,
sygn. 410, k. 58, 254; sygn. 2730a, k. 8; sygn. 2840, k. 1, 483)
oraz zamieszczono fotografię Grażyny Straube

Wydawnictwo składa podziękowania za zgodę na nieodpłatne udostępnienie materiałów

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:
Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Wstęp

Prezentowane opracowanie dziejów będzinśkiego szkolnictwa z lat 1795—1918 oparte jest głównie na źródłach archiwalnych. Składa się z dwóch części: pierwszej — przedstawiającej historię szkolnictwa tego miasta, funkcjonującego w okresie niewoli narodowej, i drugiej — zawierającej teksty źródłowe odnoszące się do podnoszonych zagadnień.

Zaprezentowane tu dzieje szkolnictwa z czasów przynależności Będzina do pruskiej monarchii Hohenzollernów, Księstwa Warszawskiego i rosyjskiego państwa Romanowych oraz dwu państw okupacyjnych w czasie I wojny światowej ukazują nie tylko zmiany w nim samym zachodzące w XIX stuleciu i na początku XX w., ale również przeobrażenia administracyjne, społeczno-gospodarcze i narodowościowe miasta oraz terenów doń przyległych, na obszarze nazywanym od połowy XIX w. Zagłębiem Dąbrowskim.

Dzieje będzinśkiego szkolnictwa tego okresu nie doczekały się dotąd całościowego opracowania. Niektóre informacje — na podstawie źródeł archiwalnych — podałam już w rozprawie zamieszczonej w trzecim tomie będzinśkiej monografii wydanej w 2008 r.¹ Fragmentaryczne dane na ten temat znaleźć można również w rocznicowych opracowaniach historii kilku szkół². Wyrwykowe problemy podniósł też Lucjan Balcerowski³, a za nim powtórzyli je Roman Goczół i Józef Rygielski⁴. Ten więc nader skromny wykaz opracowań na

¹ A. GLIMOS-NADGÓRSKA: *Szkolnictwo w czasie zaborów*. W: *Będzin 1358—2008*. T. 3: *Od rozbiorów do współczesności*. Red. A. GLIMOS-NADGÓRSKA. Będzin 2008, s. 235—270.

² Por. *Księga jubileuszowa druga wydana z okazji 100-lecia I Liceum Ogólnokształcącego im. M. Kopernika w Będzinie*. Będzin [b.r.w.; około 2002 r.]; *Monografia rocznicowa Szkoły Podstawowej nr 4 im. S. Staszica w Będzinie*. Będzin 1996.

³ L. BALCEROWSKI: *Przyczynki materiałowe do zagadnienia „Historia szkolnictwa w Będzinie sprzed 1918 roku”*. W: *„Zeszyty Zagłębiowskie Muzeum Zagłębia w Będzinie”*, nr 4. Będzin 1998.

⁴ *Będzińska oświata. Przeszłość i teraźniejszość*. Red. R. GOCZOŁ, J. RYGIELSKI. Będzin 2005.

temat będzińskiego szkolnictwa od przełomu XVIII i XIX w. do XX stulecia skłonił mnie do podjęcia go i w miarę całościowego opracowania.

W niniejszej pracy podstawę do prezentacji dziejów będzińskiego szkolnictwa w latach 1795—1918 stanowią przede wszystkim źródła archiwalne zgromadzone głównie w zasobach Archiwów Państwowych w Łodzi i w Katowicach, a mianowicie: dokumenty wydane przez organy władzy szkolnej i administracyjnej, funkcjonujące na tym terenie; pisma, petycje, prośby, opinie, listy, podania i zażalenia mieszkańców, kierowane do różnych urzędów; kontrakty zawierane przez władze miasta z wieloma osobami, sprawozdania urzędników, rozliczenia budżetów szkół oraz urzędowe spisy ludności i placówek szkolnych. Z uwagi na ich niekompletność oraz umieszczenie w różnych zespołach i placówkach archiwalnych wielu problemów nie sposób do końca zaprezentować, a tym bardziej wyjaśnić. Stan taki należy tłumaczyć po części faktem administracyjnej przynależności Będzina w XIX w. do województwa krakowskiego i kilku guberni mających swe siedziby w różnych miastach polskich, a po 1918 r. — do województwa kieleckiego i kuratorium warszawskiego oraz krakowskiego. Przenoszenie zbiorów spowodowało ich rozproszenie, a wiele dokumentów w tym czasie uległo zagubieniu lub zniszczeniu.

Informacje pozyskane z materiałów archiwalnych są uzupełnione tymi, które podano w źródłach drukowanych⁵ oraz w wielu różnych opracowaniach zwartych, rozprawach i artykułach. Zaliczyć do nich należy m.in. prace dotyczące dziejów szkolnictwa ogólnopolskiego⁶, historii poszczególnych regionów i miast⁷, opracowane przez historyków i pedagogów; syntezy dziejów narodowych oraz rozprawy dotyczące wielu aspektów życia i działalności społeczności żydowskiej⁸.

⁵ Tymi szczególnie ważnymi pozostają: *Rocznik Sosnowiecki 1899*. Sosnowiec 1898; *Kalendarz Zagłębia Dąbrowskiego za rok zwyczajny 1913*. Sosnowiec 1912.

⁶ Są to m.in. prace: W. Bobkowskiej, R. Gerbera, R. Kuchy, D. Łukasiewicz, J. Miąso, K. Poznańskiego, J. Wąsickiego, A. Winiarza. Ich pełny opis bibliograficzny — a także pozostałych prac — zamieszczono w wykazie wykorzystanych źródeł i literatury.

⁷ Por. m.in.: *Będzin 1358—2008*. T. 3...; W. BŁASZCZYK: *Będzin przez wieki. Dzieje miasta i jego rozwoju urbanistyczno-przestrzennego do połowy XX wieku na podłożu starożytności i we wczesnym średniowieczu*. Poznań 1992; M. KANTOR-MIRSKI: *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy. Szkice monograficzne*. T. 1—2. Sosnowiec 1931; J. PRZEMSA-ZIELIŃSKI: *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*. Sosnowiec 2006; *Sosnowiec. 100 lat dziejów miasta*. Red. J. WALCZAK. Sosnowiec 2002; *Siewierz — Będzin — Koziegłowy*. Red. F. KIRYK. Katowice 1994.

⁸ M.in.: *Kultura Żydów polskich w XIX i XX wieku*. Kielce 1992; M. PAWLINA-MEDUCKA: *Kultura Żydów województwa kieleckiego (1918—1939)*. Kielce 1993; A. EISENBACH: *Kwestia równouprawnienia Żydów w Królestwie Polskim*. Warszawa 1972; IDEM: *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*. Warszawa 1983.

W niniejszej pracy przyjęty został problemowo-chronologiczny układ prezentowania poszczególnych zagadnień jako zasadny dla całościowego pokazania różnych problemów szkolnictwa tego terenu, a jednocześnie zmian w nim zachodzących w ciągu ponad 100 lat.

Poszczególne zagadnienia przedstawione w jedenastu rozdziałach starałam się odpowiednio łączyć i porównywać, a przy omawianiu wielu kwestii — po raz kolejny celowo podnoszonych w poszczególnych częściach opracowania — zwracałam również uwagę na zmiany zachodzące w funkcjonowaniu szkół, w pracy nauczycieli, a także w stosunku miejscowej społeczności do ich funkcjonowania oraz do uczęszczania dzieci do różnych placówek szkolnych. Wielu kwestii nie byłam w stanie do końca bądź w pełni zaprezentować, np. pracy będziańskich chederów, zwłaszcza w pierwszej połowie XIX w., nauczania religii przez księży w szkołach elementarnych w XIX w., wykorzystywanych podręczników szkolnych do nauki poszczególnych przedmiotów, informacji o będziańskich nauczycielach i ich wykształceniu, a także stosunku kadry nauczającej w szkołach elementarnych do władz rosyjskich i zaleceń przez nie wydawanych. Brak źródeł odnoszących się do tegoż ostatniego tematu uniemożliwia pokazanie, w jakim zakresie — oprócz nauki prowadzonej w języku rosyjskim i realizacji ściśle wytyczonych treści nauczania — nauczyciele Będzina pozostawali wykonawcami założeń rosyjskiej polityki rusyfikacyjnej.

Rozważania otwierają dwa rozdziały wprowadzające w prezentowaną tematykę. Rozdział 1. zawiera ogólny zarys XIX-wiecznych dziejów Będzina. Zamieszczono w nim najważniejsze informacje dotyczące państwowej i administracyjnej przynależności Będzina oraz roli, jaką pełnił w tym okresie jako określonego rodzaju gmina miejska. Z kolei w rozdziale 2. podano dane o podstawach prawnych działalności i finansowania szkolnictwa na ziemiach polskich, należących do różnych organizmów państwowych. Podjęto w nim te kwestie, które w określony sposób w czasie niewoli narodowej warunkowały i ograniczały możliwość jego funkcjonowania. Natomiast w kolejnych rozdziałach ukazane zostały poszczególne problemy związane z tym tematem.

Rozdział 3. dotyczy miejsca usytuowania szkół, a raczej budynków, w których realizowano proces nauczania. Zwrócono w nim również uwagę na sygnalizowaną w różnych latach XIX w. przez władze miasta, jego mieszkańców i nauczycieli kwestię budowy gmachu przeznaczonego na potrzeby szkoły. W rozdziale 4. pokazano problemy, z jakimi borykały się władze przy otwieraniu kolejnych placówek szkolnych. Zwrócono także uwagę na warunki zakładania innych jednostek u progu nowych czasów, tj. przed wybuchem I wojny światowej. W rozdziałach 5. i 6. zamieszczono informacje — uważane przez niektórych za najważniejsze w prezentowaniu dziejów szkolnictwa — o nauczycielach i uczniach. Podano więc nazwiska nauczycieli pracujących w różnych latach w poszczególnych placówkach, określono warunki, w jakich

wykonywali swoje obowiązki, wyjaśniono, jak uczyli, oraz ustalono, jakie było ich uposażenie, a także ilu uczniów chodziło do szkoły, czego się uczyli. Scharakteryzowano czynniki, jakie wpłynęły na niski poziom wiedzy wynoszonej przez uczniów z nauki szkolnej.

W kolejnym 7. rozdziale podniesiono niezwykle ważne problemy finansowania szkolnictwa elementarnego. Zwrócono w nim uwagę na zasady funkcjonowania towarzystwa szkolnego i obciążenia ich członków składką szkolną, na planowanie wydatków i zasady rozliczania budżetów szkół. Podejmowane zagadnienia odpowiednio porównywano, a wiele danych statystycznych zestawiono — dla ich przejrzystości — w tabelach. W rozdziale 8. przedstawiono proces powstawania placówek szkolnych na pobliskich terenach wiejskich, a w 9. — zamieszczono informacje, zebrane z różnych źródeł, o początkach pracy na terenie Będzina szkół prywatnych stopnia początkowego i średniego. Rozdział 10. poświęcony został będzińskiemu szkolnictwu żydowskiemu. Ze względu na jego specyfikę, informacje te oddzielono z całego zakresu prezentowanych tu wiadomości i zestawiono w odrębnym rozdziale. Zwrócono w nim uwagę na okoliczności powstania i funkcjonowania elementarnych placówek przeznaczonych tylko dla uczniów wyznania mojżeszowego, na pracę ich nauczycieli i naukę ich uczniów. Podjęto również problem funkcjonowania i nauki prowadzonej przez Żydów w szkołach wyznaniowych, czyli w chederach. Całość rozważań zamyka rozdział 11. Zawarto w nim informacje o funkcjonowaniu w mieście różnych szkół w czasie I wojny światowej, zwłaszcza o miejscu ich usytuowania, o ich nauczycielach, a także o pracy placówek prywatnych stopnia podstawowego i średniego. Konflikt między mocarstwami, który doprowadził do wybuchu I wojny światowej, dał Polakom możliwość odzyskania niepodległości, ale lata wojny przyniosły też zniszczenia i istotne zmiany. W Będzinie stały się one szczególnie widoczne — także na polu szkolnictwa — w ciągu następnego okresu, tj. w czasie jego przynależności do niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej.

Podjęte rozważania zostały uzupełnione danymi liczbowymi, zestawionymi w tabelach. W nich też zamieszczano wykazy osób wynajmujących swe budynki na potrzeby szkół. Zestawiono również liczbę godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych przedmiotów, zawartą w planie nauczania obowiązującym na początku XX wieku w szkolnictwie elementarnym.

Prezentacji dziejów szkolnictwa w Będzinie towarzyszą — wzbogacając ją — teksty źródłowe, pochodzące z lat 1802—1918, zamieszczone w drugiej części pracy⁹. Tę część otwierają pisma sporządzone w czasach przynależno-

⁹ Przy prezentacji poszczególnych problemów podaję w nawiasie numer tekstu źródłowego — zamieszczonego w części drugiej, obejmującej teksty źródłowe do dziejów szkolnictwa będzińskiego z lat 1802—1918 — w którym m.in. podnoszony temat został uwzględniony.

ści Będzina do państwa pruskiego i Księstwa Warszawskiego, a zamyka *Opis miasta według „Kwestionariusza dla Związku Miast Królestwa Polskiego”* pochodzący z 1 października 1918 r. Zestawione tu źródła to różnego rodzaju dokumenty pisane, wydawane przez kancelarie poszczególnych władz szkolnych i administracyjnych, a także petycje, podania czy zażalenia mieszkańców do nich przysyłane. Ich oryginały przechowywane są w zasobach archiwalnych głównie Archiwum Państwowego w Łodzi. Publikując je wraz z podaniem informacji zamieszczonych na oryginałach, chciałam przybliżyć tak mało znane, a przez to prawie niewykorzystywane materiały źródłowe dotyczące XIX-wiecznego szkolnictwa będzińskiego. Uczyniłam to także z myślą o tych wszystkich, którzy zainteresowani są historią własnego regionu¹⁰.

Prezentowane tu źródła pochodzące z lat 1802—1864 i 1914—1918 sporządzone zostały w języku polskim, a z lat 1864—1914 — w języku rosyjskim. Te ostatnie przetłumaczyłam na język polski z zachowaniem właściwych dla epoki zwrotów i wyrażeń. Dla czytelności wielu z nich (także tych, które spisano w języku polskim) dodałam w nawiasie niektóre słowa, które jednak nie przysłaniają ich formy i nie wpływają na ich zawartość merytoryczną. Wszystkie źródła zostały opatrzone szerokim komentarzem zamieszczonym w przypisach, niezależnie od wyjaśnień podanych w pierwszej części pracy.

W tym miejscu chciałabym podziękować pracownikom: Archiwum Państwowego w Łodzi i w Katowicach oraz Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, a także innym Osobom za udostępnienie swoich zbiorów oraz za trud włożony w ich poszukiwanie. Dziękuję również mojej Rodzinie, a zwłaszcza Mamie i Córce, za zrozumienie znaczenia moich bardzo wielu całodziennych wyjazdów do archiwów w Łodzi i do Katowic, bez których niniejsza praca nie mogłaby powstać.

¹⁰ Wymieniony zestaw materiałów źródłowych uzupełniają teksty źródłowe (11 dokumentów), dotyczące wyłącznie dziejów żydowskiego szkolnictwa elementarnego; zob. A. GLIMOS-NADGÓRSKA: *Źródła do dziejów żydowskiego szkolnictwa początkowego w Będzinie*. W: „Wieki Stare i Nowe”. T. 3(8). Red. S. FERTACZ, M.W. WANATOWICZ. Katowice 2011, s. 195—227.

Indeks osobowy*

A

Abrahamowa Pula 122
Afanasjew I. A. 369
Albietyński Piotr Pawłowicz 92
Aleksander II 22, 55, 210, 301—302
Aleksander I 165
Aleksander III 23
Altman (spółka fotograficzna) 349
Anczyc Władysław Ludwik 156
Ankerstein Feliks 156—157
Apuchtin Aleksander 366
Armutys — zob. Aumatys
Aronowicz M. 196
Aumatys 75, 77, 206, 224, 226

B

Bachmiński 354
Badeni 259
Balcerowski Lucjan 5, 57, 70—73, 91, 145,
147, 152, 158, 193
Bałczykowska Lucyna 156, 179, 193
Bałdyska Agnieszka 134
Banasiński Ludwik 231, 233
Banaś Ludwik 232
Barkow A. 152

Bartoszek Osip 25
Batog Antoni 236
Bednerowicz Antoni 270
Bek 218
Bella A. 109
Ben Zakaj Johan 196
Berg Fiodor 42
Besler Hans Hartwig von 188—189
Betta, właściciel domu 273
Bidziński 330
Biebyła zob. Niebyła
Biernacki ks. 91
Biersieniew Konstanty 25, 348—349
Blacha Bartłomiej 307
Blicher Henryk 90, 166, 169, 172, 175—
178, 181, 183, 210—211, 310—311
Blicher Paulina 179
Błażejewicz Adam 162
Bogacka 122
Bojarska Olga 162, 191—194, 196, 353,
357, 369
Bojarski J. 179, 191—193, 353, 356—357
Bonaparte Napoleon 74, 219
Braiłowski Sergiusz 160
Braun Noach 197
Brojdo G. 179, 353

* Nazwiska i numery stron (od s. 205) zapisane kursywą odnoszą się do tekstów źródłowych. W indeksie nie umieszczono nazwisk zawartych w teksach: 13. (s. 237—244) oraz 42. i 43. (s. 294—299).

Bronicki Mikołaj 17, 46, 99, 118—119, 122,
223—224, 228—229, 231—234, 236

Brzezińska 273

Brzeziński Jakub 119, 231—233

Bucholcow Antoni 173

Budzińska Bronisława Antonina 151—
152, 154

Budzińska Elena 152

Bulikowski 274

Burakiewicz Antoni 69, 89, 95, 191—193,
353, 357

Burko 313

Burzyński Roch 79, 81—82, 207, 228, 237

Byczek Adolf 270

C

Celin Josif 25, 184—186, 212, 341—347

Chachulski Józef 83

Chachulski (Chahulski) Wawrzyniec —
zob. Hachulski Wawrzyniec

Chorzelski Ignacy 25, 58

Cieszkowski Cyna 212, 347—348

Cieszkowski Teodor 21

Cieśliński Aleksander 189—190, 192—
193, 355, 357

Ciołek Walenty 307

Ciołkowa Janowa 122

Ciszek Jakub (Jakób) 122, 232, 236

Ciszek Jerzy 307

Ciszek K. 287

Ciszek Wincenty 224, 226, 231—233

Cymmermann Antoni 219

Czarnecki Wojciech 278

Czarnowski Aleksander 145

Czarnowski Walenty 19, 21, 304

Czekaj Michał 198

Czerniański Ludwik ks. 60, 73, 209, 251,
279—280, 291, 294, 296—297, 299

Cześniak Wojciech 307, 313

Czocharska Maryanna 274

Czocharski Józef 274

Czupryna Jakub 53—54

Czupryna Józef 312

Czupryna (Czuprynka) Maryanna 53, 73

D

Debel Maciej 270

Deszert 259, 260

Dietl Henryk 26, 369

Dmowski Kazimierz 60, 89, 94, 181, 210,
310—314

Dobrzański Leopold 310

Dobrzycki 181

Dobrzyński, właściciel domu 191—192,
356

Drake von 216—217

Drzemała Karol 269

Dumkiewicz Józef 152

Dunin Michał 268—269

Dworaka Walenty 269

E

Ehrlich Henkel Jeszaja 196

Ehrlich Mosze Kalman 196

Eisenbach A. 165, 186

Eisthal Józef 52—53

Elżanowska Teodozja 54, 65, 72, 88, 90,
103, 105, 134, 277, 299

Elżanowski Klemens 54, 67, 86, 88, 91, 94,
103, 105, 209, 287, 291, 296, 315

Enoch 302

Erlich Rubin 270

F

Fabiszewski Franciszek 236

Feldman Ezyk 270

Fertner Pelagia 151—152

Filo Jan, właściciel domu 58, 73

Fiszer Teofil 25, 329

Flasza, właściciel domu 57, 69, 191, 193,
356

Formiński 276

Frankiewicz Zofia 190

Fryderyk August I 16, 77

Fryderyk Wilhelm III 31

Fusiecka M. 192, 194, 357

Fürstenberg Szymon 197

G

Gancwol Paulina 25, 106, 151, 154, 179
 Garliński Wojciech 149
Gaworski Józef 313
Gąsiorowski Zygmunt 363
Gdesz Franciszek 313
 Gęborski Franciszek — zob. Gęborski Franciszek
Gevyrwij, autor książki 289
 Gęborska Barbara — zob. Machniowska Barbara
Gęborski Franciszek 231—233, 257
Gęborski Ignacy 278, 287
Gęborski Jakub 307
Gęborski Jan 269
 Gęborski Józef 16, 76, 220, 224
Giejnce Mikołaj von 311
 Giercygier 166
 Gierskopf Abram 179
 Giersz Jakub 173
 Giertner Abram 151, 155—156, 179, 212, 349—350
 Giller Teofil 146
 Giller Waleria 146
 Giza Antoni 78
 Głajtman Josek 184, 343—344, 346
 Gnutkiewicz Jan Wincenty 84—85
 Goczoł Roman 5, 71, 73, 90
 Godziewicz Iwan 26
Gogduki 247
 Goldberg Izaak 72, 90—91, 166, 169, 175—178, 180, 333—334
 Goldszmidt Jakow G. 178, 184—185, 212, 337—344, 346—349
Gołębiowski 218
 Gołowin Jewgienij 38
Gołuchowski Józef 268
Grabiański 247
 Grecz, autor podręcznika 113—114
Grosman 311
Gruca-Koc Barbara 327
Gruszecki 311
 Grzegorski Paweł 134, 269
 Gründman Mosze 196

Guberman J. 178

Gutman Salomon 174, 193, 196—197

H

Hachulski Wawrzyniec ks. 99, 122, 215, 232, 249, 251
 Hamburgier Pola 162, 196
 Hamulecki Teofil 19, 25, 307
 Heppen Adam August von 13
Herszt Sandel 270
Herzfeldman Lewek 270
Hoffenberg Dymitr 369
 Hohenlohe Johan Christian 30, 216
 Hohenzollernowie 20
 Horzelski Jan 53

I

Isserles Mojżesz 182

J

Jadowski 218
 Jakóbczykowa 122
Jakubczyk Wawrzyniec 257
 Jan, służący Siemieńskiego 274
Janicki 226
 Jaroń Józef 89, 318
 Jaroszewski Ajzon 179
 Jaruszewski Anton 178
Jasiński Stanisław 218
 Jentys 146
Jerencki 229
 Jerzy św. 29
Jędralski Tomasz 313
Jędryczek Józef 313
Jędryczek Stanisław 313
 Jędrzejek Łukasz 16, 215, 220, 224
 Józef, służący Siemieńskiego 274

K

Kaczyński Stanisław 350, 356—357
Kaim Siemion 320
Kajmiak Kazimierz 313

- Kakowski Aleksander* 363
Kaniewski Karol 89
Kant Johann Emanuel 222
Kantor-Mirski Marian 21, 183
Kapusta 149
Kapuścik Franciszek 64, 112, 278, 306
Kapuścik Tomasz 269
Karkosz Stanisław 269
Karo Józef 182
Kasprzyk Tomasz 232
Katoliczka, nazwisko uczennicy 103
Katolik Ignacy 307, 313
Kisińska Maryanna Aleksandra 151, 155
Klich Walenty 313
Klimasionka Agnieszka 134
Klug 223
Kluza Franciszek 269
Kluza Michał 313
Kłodziński Andrzej 80—81
Knedyk Jan 307, 309
Kniedyk Jan 56, 58—59, 173
Kocot Antoni 145—146
Kokosiński Iwan W. 25, 307
Kondratowicz Hieronim 159
Konieczny Andrzej 79, 82, 249
Konski Piotr 160
Konstanty, wielki książę 22, 299—300
Kontkiewicz Stanisław 159
Kopczyński Onufry 77, 119, 226
Korzeniowski G. 280
Kowalewski Kazimierz 89, 105
Kowalski 222, 224, 226
Koziełkow 331—332
Kozłowski Stanisław 151, 155, 259—260
Kozok Antoni 307
Kożerski ks. 91
Krakowiak Jan 151, 154
Kramst Gustaw von 144
Krasniczkin 350
Kraszkowski Józef 271, 274
Krawczyk Wincenty 313
Kriegsrat 118
Król Ignacy 113
Królikowski Karol 80
Krupiński Jakub ks. 30, 76, 78, 120, 205, 207, 214—215, 224, 246, 250
Krysiński 266
Krzymowska Jadwiga 91, 151, 154, 161, 194, 196, 369
Krzyszkowski P. 273
Kuggelfterer Josef 270
Kulner Lipa 270
Kurdyś Mikołaj 147
Kurowski Apolinary 21
- L**
- Lancaster J.* 109
Lapruch Tomasz 307
Latos Franciszek 231, 233
Latosiński Jan 215, 220, 224
Leffler Paweł 144
Leks Walerian von 145
Leśniowski Maciej 51, 53, 207, 255—257
Lewiński G. W. 340
Lewiówna S. 191—193, 353, 356—357
Lindenbaun Aleksandra 71, 72, 91
Lindnerz 217
Linkiewicz 88
Lipecka Antonina 134
Lipiński 226
Livors 217
Lubomirski Zdzisław 363
- Ł**
- Łęski* 302
Łukomski Baltazar 59
Łuszkiewicz Wincenty 25, 309—310
Łypek, właściciel domu 156, 174, 193
- M**
- Machniewski Wojciech* 58—59
Machniowska Barbara 50—53, 207, 257—258
Machniowski Antoni 278
Mainka Franciszek 119, 231—233
Mainka Mateusz 231, 233
Majchrzycki Józef 149

Majeronowski Jan (Johann) 75—78, 97—
98, 119, 205—207, 214—226
Mak Bartłomiej 134
Malczewski Konstanty 206, 220
Mandelkarip Chezekiej 183, 336
Marcin św. 29
Martyniuk Worolamiej 25
Michniowski 218
Miedzińscy, rodzina 232
Miklas Paweł 270
Mikułowski-Pomorski Jerzy 363
Miłkowska Józefa 90
Miodownik Josek 270
Miroszewska Jadwiga 271
Miroszewska Konstancja 274
Miroszewski Józef 274
Misiórski Jan 152
Moryciński Dominik 257
Morys Mateusz 16
Moryska, nazwisko uczennicy 103
Muchanow Paweł 41, 64, 137
Müller 216
Mycielski, hrabia 279

N

Nadolski Wojciech 205
Niebyła 146, 327
Nita Marek 21, 60, 168, 174
Noniewicz, nazwisko uczennicy 103
Nowosilcow Mikołaj 39, 40, 113

O

Olaszewski Piotr 249
Oleksiński 224, 226, 234
Olszenko Iwan 173
Olszewski 71, 89, 336
Ossowska Afrenia 90—91
Ostrowski A. 299
Ostrowski Józef 363

P

Pajak Józef 270
Paprocki Józef 223

Parasol, właściciel domu 149
Pawliszczew, autor podręcznika 113
Pędzikiewicz, nazwisko uczennicy 103
Piasecka Teodozja 146
Piechowicz Janusz 307
Piekarski Walenty 313
Pietruszkiewicz Jadwiga 151, 155
Pilichowski A. 146
Piłsudski Józef 160, 195
Pius VII 14, 17
Plesner, właściciel domu 154
Podczaski Franciszek ks. 91, 310, 315
Pogorzelski August 59, 307, 309, 313, 320
Polanowski Andrzej 80, 83
Popiel 274
Potasz Meir 196
Potok Lewek 25
Pozmantir Motel 183—184, 212, 337, 342,
348—349
Preser Berisz 196
Prokop G. 145, 146
Przemsza-Zieliński Jan 21
Przetoski Mateusz 232
Przybylski Franciszek 307

R

Raczyński 229
Radziszewski, autor podręcznika 113
Radziszewski Nikodem 355
Rail Jakow 184, 342, 343, 346
Rajman Icek 25
Rappaport S. 179, 191, 192, 193, 353,
356—357
Rehwe, członek Deputacji 356
Replińska Wanda 162, 194, 196, 369
Repliński Kazimierz 350
Richer Stanisław 159
Rider Ewa 179
Rider Ż. 178—179
Ripp Edward Aleksander — zob. Ryp
Edward
Rodziszewski, autor bajek 289, 291
Rolke 269
Romanowie, rodzina 235

- Roszkowski Jan 19, 257, 260, 265, 268—269
Rotenberg Fajwel 184, 212, 342, 343, 344, 346, 348—349
Rozenblum Dawid 174, 191, 193, 356
Rubinlicht Eliezer 196
Ruskowa E. 70, 91, 95, 192—193, 353, 357
Rygielski Józef 5, 71, 73, 90
Rykowski Jan Ignacy 83—84
Rymski Salomon 270
Rypp Edward 25, 89, 95, 350, 353—354, 356
Rytt Karol 313, 320
- S**
- Sadkowski Józef 193
Sadkowski Piotr 355
Samczyński Wojciech 49—50, 254, 265
Samin Osip 25
Sączewski Wojciech 19, 54, 65
Schroetter Andrea 216
Schröter E. 350
Sebyła — zob. Niebyła
Siano M. 192, 194, 357
Siemieńska Ewa 273
Siemieńska (z Dębińskich) Franciszka 271
Siemieńska (z Okręckich) Helena 271
Siemieńska Józefa 271
Siemieńska (z Miroszewskich) Ludwika 271, 274
Siemieński Jacek 273
Siemieński Jan Niepomucen 273
Siemieński Leon 273
Siemieński Leonard 273
Siemieński Marcin ks. 30, 76, 78, 206, 216, 219
Siemieński Tomasz 271
Siemieński Wincenty, dziedzic Gzichowa 78, 87, 120, 134, 140, 148, 208—209, 232, 236—237, 245, 247, 269, 275—279, 282—284
Siemieński Wincenty, synowiec dziedzica Gzichowa 271—275, 279, 283
Sitko Józef 147
Skorupczyzna (z Przerembskich) 273
Skorkowski Karol ks. 274
Skrzypek Małgorzata 205
Skutnik Piotr 231, 233
Smolka Stanisław 363
Sodelmajer Józef 273
Sokołowska Aniela 72, 90, 210, 306, 308
Sokołowska Stefania 90, 91, 306, 308
Sołtys Paweł 16
Sosnowski Kazimierz 355
Spira Dawid 270
Spira Piotr, ks. 48, 84—85, 100, 207, 251—253, 265—266
Stach Jan 119, 231, 234
Stachulski Józef 53
Stachurski S. 307
Stalmach Jan 135
Stanere, członek Deputacji 356
Stanek Franciszek 307, 320
Stanek Jakób 257, 278
Stanek Stanisław 52, 54, 56, 58—59, 209, 286—287
Stankiewicz Józef 83
Starkiewicz Antoni 60, 89, 95, 105, 108—109, 152, 167, 210, 314—315, 317—318
Staszkówna, nazwisko uczennicy 103
Stefanowicz S. 145
Stodulkiewicz 218
Stokowski Józef 219—220
Strasburger Julian 159
Strogonow Aleksander 38
Stroiński Jan 190
Strykowski Ignacy 231, 233
Strzelbicki Maciej 208, 270—271, 273—275
Stuła, mieszkaniec Gzichowa 355
Styrkowski Ignacy — zob. *Strykowski Ignacy*
Sujkowski Antoni 160
Sułkowski Antoni 312
Sypniewski Piotr 313
Sytnewski Franciszek 54, 73, 307, 348
Sytnewski Tomasz 54

Szachowski, książę, generał 22, 303
 Szajm Mosze 196
 Szancer S. 179, 182, 353, 357
 Szczeciński Leon 81, 84
 Szczepańczyk ks. 91
 Szeligowska Kazimiera 157
 Szewczyk Grażyna 158
 Szkutnik Franciszek 147
Szminek Antoni 307
 Szolc Emanuel 160
 Szperling Jan 160
Sztater Berek 340
Szuster Major 270
 Szuwałow Paweł A. 93
 Szwajcer 176
 Szwed Ryszard 21
Szymański Józef 278, 307, 313

Ś

Ścibich Franciszek 249
 Ścibiszewski Ignacy 52

T

Tarapani S. 177, 211, 336
 Taszycki Gabriel 76, 205, 214
Tomkowiczowa (z Wężyków) Maryanna 273
Tomkowiczowa Zofia 273
 Tomme Emilia 145
 Trąba Mariusz ks. 69, 251
Trzcińska Wawrzyniec 231, 234
Trzecioczko Maciej 278
 Trzciński Antoni 18

U

Uniszewski Władysław 25
 Ursztein Salomea 179
Uszewski J. 275
 Uwarow Siergiej 42, 165

W

Wagner Cecylia 91
 Wajl E. 192—193, 357

Waldman Rubin 168, 211, 335—336
 Waligórski Wincenty 49—50, 265
Walugowski 215
Warchoł Stefan 350
 Wartak Petronela 58
 Wartak Wojciech 58—59
 Waszczyńska C. 70, 91, 95, 191—193, 353, 356—357
 Wąsowicz Aleksander I. 26, 317
 Wdowiński Szaja 184—186, 212, 337—341, 344, 346—347
 Weber Mieczysław 151, 154
 Weinzicher Salomon 159
Weinzieher Gustaw 356
 Wekenberg Abram Lewek 184, 212, 340—341
 Welman Waclaw 70, 89—90, 95, 191—193, 353, 356—357
 Wielopolski Aleksander 18, 39, 41, 72
 Wiernek Franciszka 63, 65, 88
 Wierzbicki 95, 109, 313—314
 Wierzbowski Władysław 174, 191, 193, 356
Wilczyński 266
 Winier 166
 Winkler Edward 195
Wirski R. 300
 Wiśniewski Franciszek ks. 52—53, 67, 73, 88
Wiśniewski Jan 269
Witecki Józef 313
 Witte Fiodor F. 43, 92
 Witte Siergiej 44, 158
 Włodarski Brunon 25, 320
Wodzicka Karolina 273
Wodzicki Kazimierz 273
 Wojciechowski Władysław ks. 91, 310, 315
Wojter Elias 270
Woliński Antoni 307
 Woliński Tomasz 53
 Wonerowa Rozalia Maria 156, 194, 196, 369
Wosiński 275
Wróbel Mikołaj 278

Wulfardth 275
Wygodzki Izaak 196
Wygodzki Stanisław 196

Z

Zaborowski 218, 281—282
Zagórski 261
Zajac Stanisław 312
Zajączek Józef 35
Zajączkowa 247
Zajdel Zenek 58
Zajuntz 217
Zalawski Jan 313
Zamoyski Melchior 233
Zawidzki Stanisław 307
Zdebel Antoni 59
Zdebel Wincenty 307
Zdrzynicki Piotr 149

Zdziennicki 146, 149
Zerlau, właściciel domu 191, 193, 356
Zieliński Stanisław 307, 313
Ziembra Józef 21
Ziemiński Szymon 269
Zillinger Franciszek 160
Znaniecki Stanisław 190
Zopff Konstanty 268—269

Ż

Żebrowski Franciszek 191, 192, 193, 353,
356—357
Żełaniewska Jadwiga 152
Żmigrod Dawid 160, 174, 190—191, 193
Żmigrod Ezyk 52—53, 58—59, 70, 356
Żmigrod L. 25
Żmuda Jan 312
Żmudzki Szymon 196

Anna Glimos-Nadgórska

Education in Będzin 1795—1918 along with source texts

Summary

After the collapse of the Republic of Poland in 1795, Będzin like other Polish cities, belonged to various state organisms. Therefore, it remained a part of Prussia (1795—1807), belonged to the Duchy of Warsaw (1807—1815), and the Russian Empire of Romanov (1815—1914), as well as important states in the period of the World War I (1914—1918).

Będzin maintained municipal rights throughout 120 years of national bondage, but its possibilities of functioning as a city organism were varied. Respectively, it was a free city, and a national, government and province city.

It transformed from a small agricultural town into a big city with different developing branches of a mining industry within this period. Its inhabitants were Roman-Catholic and Jewish population. The latter, on the verge of the outbreak of the World War I, constituted about 50% of this city with medieval origins.

Proper educational development did not match the city development. There was only one local primary school and a few religious schools (Jewish cheders) and a few secondary schools of a lower level as late as in the mid-19th century. An intensive development of schools was observed before the outbreak of the World War I. At this time, didactic activity was ascribed to several local Christian and Jewish institutions, several cheders and secondary schools of a lower level in Będzin. The very situation resulted from many reasons. Among others, the city inhabitants did not recognize the need for children to attend schools, whereas the Russian authorities represented an unfriendly attitude to the development of schools for Polish children in the mid-19th century. When this need of education by the youngest generations of Będzin inhabitants was recognized, the lack of schools and anachronistic regulations concerning a financial aspect of education, prevented anyone interested in education from gaining skills and knowledge.

The affiliation of Będzin to several different states throughout time resulted in a wide range of legal regulations that governed schools. The most important of them were decisions on the organization of the so-called schools associations originat-

ing from Prussia. These, overtaken by Russians after 1815, were obeyed until 1917. They consisted in imposing the so-called school fee on the inhabitants depending on their affluence. When considered acceptable at the beginning of the 19th century, it became an anachronism strongly preventing school-aged children from gaining knowledge in the 1920s.

The second vital issue the authorities of Będzin dealt with for over one hundred years was the lack of buildings to be adapted for primary schools. Będzin did not have any of the so-called school offices from the 1820s to the beginning of the Polish state in 1918. The teachers worked in rented rooms which did not meet the requirements given to school institutions. The city authorities and inhabitants made several attempts to build a new building for school needs. They even tried to locate their schools in a restored medieval castle before the January Uprising. However, each time they experienced different obstacles that made it impossible for them to fulfill plans. It should be emphasized that the plans of building a school in Będzin torpedoed the Russian school authorities.

The primary schools were financed by inhabitant fees and municipal subsidy. These, however, were insufficient to cover the costs of their functioning growing from one year to another. Russian authorities precisely calculated their financing and did not allow any changes introduced to the so called school budgets. Teachers received a relatively low salary, which was the reason why they left their posts in the first half of the 19th century. Even though they usually had proper qualifications, the inhabitants' unfriendly attitude to schools, detaching children from schools in autumn and spring, as well as small rooms rented for school needs, and the lack of fuel for heating caused a situation in which only a few children out of over 200 finished the school in the 19th century.

A circle of teachers in Będzin also included people working in separate Jewish institutions. These were not popular among Jews and teachers employed there did not always fulfill their duties properly. The schools were formed to limit the possibilities of sending children to cheders. The latter were regulated by particular legal regulations, very strictly obeyed by Russians.

New schools were formed in rural areas at the end of the 19th century, and joined Będzin after some time. Also at this time different types and levels of secondary schools were founded. One of them was an institution financed by Merchants Association of Zagłębie Dąbrowskie. The functioning of several primary schools and different types of secondary schools during the World War I proved changes in the inhabitants' attitude to the development of Polish common and secondary schools, separately organised for Christian and Jewish students, as it was at the time of the national bondage. However, the lack of school offices previously mentioned made the authorities in Będzin cope with this problem in the restored Republic of Poland.

Анна Глимос-Надгурска

Система народного образования г. Бендзин 1795—1918 с первоисточниками

Резюме

После упадка Речи Посполитой в 1795 году город Бендзин, так как и другие польские города, принадлежал к разным государственным образованиям. Он оставался частью Пруссии (1795—1807), входил в состав Варшавского Княжества (1807—1815), российской монархии Романовых (1815—1914), а также центральных государств во время Первой мировой войны (1914—1918).

Почти весь более 120-летний период национального порабощения он оставался городом, но возможности его функционирования как городского центра были дифференцированы. Именно поэтому Бендзин был свободным городом, а также национальным городом, правительственным и повятовым.

В рассматриваемый период из небольшого городка с сельскохозяйственным характером он преобразовался в крупный городской центр с развивающимися разными отраслями добывающей промышленности. Его жителями оставалось население римско-католического и иудаистского вероисповедания. Евреи на пороге перемен, начало которым положила Первая мировая война, составляли около 50% жителей этого — со средневековыми корнями — городского центра, региона Домбровского угольного бассейна.

Развитие города не влекло за собой соответствующего развития системы народного образования. Еще в середине XIX века в Бендзине функционировала всего одна городская начальная школа и несколько религиозных еврейских школ, т.е. хедеров, а в конце XIX столетия — четыре начальные городские школы, более десяти хедеров и несколько средних школ низшего уровня. Интенсивное развитие школ наблюдалось только перед началом Первой мировой войны. В то время дидактическую деятельность вело несколько городских христианских и еврейских учреждений, столько же хедеров и средних школ с разным организационным уровнем. Такая ситуация была обусловлена многими причинами. К ним можно отнести прежде всего то, что в середине XIX века жители города не видели необходимости посылать детей в школу, а кроме того, царские власти неприязненно относились к развитию системы школьного образования, предназначенного для польских детей. Когда вместе с эко-

номическим прогрессом была замечена обоснованность процесса обучения самого молодого поколения жителей Бендзина, отсутствие школ и анахронические положения, касающиеся финансирования народного образования, препятствовали тому, чтобы умениями и знаниями овладевали все желающие.

Принадлежность Бендзина к нескольким государствам привела к тому, что деятельность школ регулировали разные правовые нормы. К самым важным из них можно отнести восходящие к прусским временам постановления по организации так наз. школьных товариществ. Перенятые после 1815 года россиянами, они обязывали вплоть до конца 1917 года. Их функционирование основывалось на обременении жителей так наз. школьным взносом в зависимости от их финансовых возможностей. В начале XIX века они считались нужными, однако во второй декаде XX века стали анахронизмом, существенным образом тормозящим получение знаний детьми школьного возраста.

Второй важной проблемой, с которой на протяжении почти ста лет борлись власти Бендзина, было отсутствие школьных зданий, в которых могли бы вести свою деятельность начальные школы. С конца 20-ых годов XIX столетия до возобновления польской государственности в 1918 году в городе не существовало ни одного собственного школьного строения. Учителя работали в арендованных помещениях, которые не выполняли требований, выдвигаемых школьным учреждениям. Власти и жители города несколько раз предпринимали действия по постройке нового здания на нужды школы. Накануне январского восстания 1863 года они даже намечали разместить свои школы в отремонтированном средневековом замке. Однако каждый раз они сталкивались с разными препятствиями, которые не позволяли осуществить планы в этой области. Здесь следует отметить, что планы постройки школы в Бендзине успешно торпедировали российские школьные власти.

Начальные школы были финансированы из взносов жителей и городских дотаций. Однако они не были достаточны для того, чтобы покрыть возрастающие с каждым годом расходы по их функционированию. Российские власти тщательно занимались их финансовыми отчетами и не давали разрешения на какие-либо изменения, вводимые в так наз. школьные бюджеты. Учителя получали относительно низкое вознаграждение, что в первой половине XIX века было причиной их ухода с занимаемой должности. И хотя они, как правило, обладали соответствующей квалификацией, то недоброжелательное отношение жителей к школе, отрывание детей от учебы в осенние и весенние месяцы, аренда для потребностей школы маленьких помещений, а также отсутствие топлива, предназначенного на обогревание, приводили к тому, что в XIX веке лишь несколько детей — среди около 200 посещающих ее — заканчивало школу.

К коллективу бендзинских учителей принадлежали также лица, работающие в отдельных еврейских школьных учреждениях. Они не пользовались популярностью среди евреев, а их учителя не всегда надлежащим образом выполняли свои обязанности. Такие школы создавали с целью ограничить возможности отправления детей в хедеры. Организацию этих последних регулировали определенные правовые положения, очень старательно соблюдаемые россиянами.

В конце XIX века новые учреждения стали появляться также в сельских местностях, которые со временем присоединялись к Бендзину. В тот период начали организовывать разного рода и уровня средние школы. В их число следует включить прежде всего учреждение, финансируемое Купеческой гильдией Домбровского угольного бассейна.

Функционирование во время Первой мировой войны свыше десяти начальных школ, а также разного рода средних учебных заведений свидетельствовало об изменении отношения жителей города к роли обучения и образования. Многие из них после 1918 года дали основания для развития польских начальных и средних школ, организуемых отдельно — так, как во время национального порабощения — для христианских и еврейских учеников. Кроме того, упомянутое отсутствие школьных зданий привело к тому, что власти Бендзина в возрожденной Польше боролись с этой проблемой.

Wykaz tabel

Tabela 1. Wykaz mieszkańców Będzina wynajmujących domy na potrzeby szkoły elementarnej męskiej w latach 1837—1862.

Tabela 2. Wykaz mieszkańców Będzina wynajmujących domy na potrzeby szkoły elementarnej żeńskiej w latach 1853—1865.

Tabela 3. Zestawienie informacji o lokalach wynajmowanych na potrzeby chrześcijańskiej szkoły żeńskiej w latach 1865—1900.

Tabela 4. Zestawienie informacji o lokalach wynajmowanych na potrzeby chrześcijańskiej szkoły męskiej w latach 1864—1896.

Tabela 5. Liczba uczniów będzińskiej szkoły elementarnej w 1817 r.

Tabela 6. Liczba uczniów trzech miast (Będzin, Kozie Głowy, Siewierz) w latach 1838, 1850, 1860.

Tabela 7. Zestawienie danych o uczniach uczęszczających do szkół chrześcijańskich: męskiej i żeńskiej w wybranych latach drugiej połowy XIX w.

Tabela 8. Zestawienie danych o uczniach będzińskich szkół elementarnych w 1864 r.

Tabela 9. Siatka godzin dla szkół początkowych jednoklasowych z 4 oddziałami, obowiązująca na początku XX w. w placówkach podległych władzom Łódzkiej Dyrekcji Szkolnej.

Tabela 10. Zestawienie obciążenia składką szkolną mieszkańców Będzina w 1819 r.

Tabela 11. Rozkład obciążenia składką pieniężną mieszkańców trzech wsi w 1819 r.

Tabela 12. Rozkład składki szkolnej obowiązującej mieszkańców Będzina w latach 1841—1842.

Tabela 13. Zestawienie obciążenia składką szkolną mieszkańców Będzina w 1849 r.

Tabela 14. Zestawienie liczby członków będzińskiego towarzystwa szkolnego płacących składki w latach 1849—1863 (według poszczególnych grup podatkowych).

Tabela 15. Przynależność członków będzińskiego towarzystwa szkolnego do poszczególnych grup w wybranych latach okresu 1849—1863.

Tabela 16. Zestawienie wysokości składek płaconych przez poszczególne grupy członków będzińskiego towarzystwa szkolnego w latach 1849—1863.

Tabela 17. Wykaz wysokości składek (w rbs) płaconych przez miejskich i wiejskich członków towarzystwa będzińskiej szkoły elementarnej w wybranych latach okresu międzypowstaniowego.

Tabela 18. Zestawienie wysokości składek płaconych przez członków będzińskiego towarzystwa zaszeregowanych do poszczególnych grup w latach 1849—1863.

Tabela 19. Zestawienie wysokości niektórych elementów „dochodu” (w rbs) zawartych w budżetach szkół elementarnych w wybranych latach okresu międzypowstaniowego.

Tabela 20. Zestawienie wysokości niektórych składników „dochodu” (w rbs), zamieszczonych w budżetach będzińskich szkół chrześcijańskich w wybranych latach drugiej połowy XIX w.

Tabela 21. Zestawienie wysokości niektórych składników „rozchodu” (w rbs), zamieszczonych w budżetach będzińskich szkół chrześcijańskich w wybranych latach drugiej połowy XIX w.

Tabela 22. Zestawienie informacji o uczennicach dwuklasowej prywatnej żeńskiej szkoły Pelagii Fertner w latach 1881—1885.

Tabela 23. Składki (w rbs) uiszczane przez będzińską społeczność wyznania mojżeszowego na potrzeby elementarnej szkoły męskiej i żeńskiej w wybranych latach w okresie 1872—1914.

Tabela 24. Zestawienie liczby uczniów i uczennic żydowskich szkół elementarnych w wybranych latach w okresie 1875—1905.

Spis treści

Wstęp	5
-----------------	---

Część pierwsza

Szkolnictwo Będzina w latach 1795—1918

1. Przynależność państwowa i administracyjna Będzina w latach 1795—1918	13
1.1. W czasach pruskich (1795—1807) i w okresie Księstwa Warszawskiego (1807—1815)	13
1.2. W okresie funkcjonowania Królestwa Polskiego (1815—1864)	17
1.3. W latach powstania styczniowego	20
1.4. W okresie wzmożonej rusyfikacji (1864—1914)	24
2. Podstawy prawne funkcjonowania szkolnictwa na ziemiach polskich w latach 1795—1914	28
2.1. Przepisy pruskie i ich znaczenie dla dalszych dziejów szkolnictwa tych ziem	28
2.2. Podstawowe założenia ustawodawstwa szkolnego Księstwa Warszawskiego	31
2.3. Założenia prawne szkolnictwa funkcjonującego w okresie konstytucyjnym Królestwa Polskiego (1815—1831)	34
2.4. Możliwości funkcjonowania szkolnictwa elementarnego w okresie międzypowstaniowym (1832—1864)	36
2.5. Wzmożona rusyfikacja i likwidacja polskiego szkolnictwa w latach 1864—1914	42
3. Lokale i pomieszczenia będzińskich szkół elementarnych. Starania podejmowane w sprawie budowy szkoły w latach 1795—1914	45
3.1. Budynek ratusza siedzibą szkoły. Początki wynajmu izb (1795—1831)	45
3.2. Pomieszczenia szkolne w latach 1832—1864. Podjęcie starań o budowę szkoły	47

3.3. Budynki pozostające siedzibami chrześcijańskich szkół elementarnych. Ponowienie prób w sprawie budowy szkoły (1864—1914)	56
4. Powstawanie nowych szkół (1832—1914)	62
4.1. Konflikt wokół szkoły elementarnej żeńskiej	62
4.2. Próby założenia szkoły rzemieślniczo-niedzielnej	65
4.3. Plany rozwoju szkolnictwa elementarnego przed wybuchem I wojny światowej	68
5. Będzińscy nauczyciele — ich praca i uposażenie	75
5.1. Podejmowanie pracy i wykonywanie obowiązków przez nauczycieli w latach 1795—1807	75
5.2. Nauczyciele szkoły męskiej i żeńskiej w czasach Królestwa Polskiego (1815—1864)	79
5.3. Praca i wynagradzanie nauczycieli szkół elementarnych w latach rusefikacji (1864—1914)	88
6. Uczniowie i ich nauka	97
6.1. Nauka w czasach pruskich, w latach Księstwa Warszawskiego i w początkowym okresie funkcjonowania Królestwa Polskiego (1795—1832)	97
6.2. Nauka będzińskich uczniów w okresie międzypowstaniowym (1831—1863)	100
6.3. Uczniowie szkół będzińskich w latach wzmózonej rusefikacji i intensywnego rozwoju gospodarczego miasta (1864—1914)	102
6.4. Wyposażenie szkół	111
7. Finansowanie szkolnictwa elementarnego. Budżety szkół	115
7.1. Podatek i towarzystwa szkolne formą finansowania szkolnictwa elementarnego w latach 1795—1815	115
7.2. Kontynuacja zasad finansowania placówek elementarnych w Królestwie Polskim w latach 1815—1831	117
7.3. Planowanie wydatków szkolnych. Budżet szkoły w okresie międzypowstaniowym	124
7.4. Budżet będzińskich szkół elementarnych w latach rozwoju gospodarczego (1864—1914)	136
8. Powstanie i rozwój placówek elementarnych na terenach wiejskich	144
9. Początki szkół prywatnych i szkolnictwa stopnia średniego	151
9.1. Powstawanie szkół początkowych o różnym stopniu organizacyjnym	151
9.2. Funkcjonowanie pierwszych prywatnych szkół stopnia średniego	157
10. Będzińskie szkolnictwo żydowskie	163
10.1. Powstanie żydowskich miejskich szkół elementarnych, ich funkcjonowanie i zasady finansowania	163
10.2. Pomieszczenia szkół żydowskich	173

10.3. Nauczyciele i ich praca	175
10.4. Uczniowie i ich nauka	179
10.5. Chedery i ich działalność	181
11. U progu nowej epoki. Szkolnictwo Będzina w latach I wojny światowej	187
11.1. Początek wojny i zmiany wprowadzone przez okupantów	187
11.2. Funkcjonowanie szkolnictwa elementarnego. Siedziby szkół miejskich i ich nauczyciele	188
11.3. Rozwój szkół prywatnych	194
11.4. Szkolnictwo będzińskie u progu przynależności do niepodległej Rzeczypospolitej	197
Zakończenie	199

Część druga

Teksty źródłowe do dziejów szkolnictwa będzińskiego z lat 1802—1918

Wykaz prezentowanych dokumentów	205
Teksty źródłowe 1.—97.	214
Bibliografia	371
Źródła archiwalne	371
Źródła drukowane	371
Opracowania	372
Wykaz stosowanych skrótów	379
Indeks osobowy	381
Summary	389
Резюме	391
Wykaz tabel	395

Redaktor: Olga Nowak

Projekt okładki: Zbigniew Kantyka

Redaktor techniczny: Małgorzata Pleśniar

Korektor: Mirosława Żłobińska

Skład i łamanie: Grażyna Szewczyk

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-2069-4

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 25,0. Ark. wyd. 27,0. Papier offset.
kl. III, 90 g Cena 36 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław